

Новікова М. М.

кандидат юридичних наук
(Херсонський державний університет)

УДК 340.115

ІНСТИТУТ ПРАВОВОГО КОМПРОМІСУ У МЕХАНІЗМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ЮРИДИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Розкрито роль інституту правового компромісу як методу механізму менеджменту юридичного конфлікту. Підкреслено роль правокомпромисних норм у гармонізації суспільних відносин.

***Ключові слова:** правовий компроміс, юридичний конфлікт, менеджмент юридичного конфлікту, механізм менеджменту юридичного конфлікту.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах підвищеної конфліктності у суспільстві все більшої популярності набуває інституціоналізація процесів, спрямованих на вирішення суспільних протиріч. Створення загальноприйнятих практик, що забезпечують суспільну стабільність, продовжується у процесах перетворення абстрактних правил поведінки у реальні моделі стабільної взаємодії в економічній, політичній, культурній та юридичній сферах буття суспільства. Узагальненою характеристикою інститутів виступає їх функціональність. Будь-яка поведінка є функціональною, якщо вона сприяє досягненню конкретної мети. Відповідно і інститути є функціональними, якщо люди створили і підтримують їх для задоволення суспільних потреб або досягнення цілей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Інститут компромісу, як дієвий метод вирішення конфліктних ситуацій, знайшов своє висвітлення у різних наукових сферах – соціології, політології, конфліктології, менеджменті і, поступово, в юридичній доктрині. Зокрема, вітчизняними і зарубіжними дослідниками розкривався антропологічний та позитивістський підхід до співвідношення компромісу та конфлікту у праві, їх інституціоналізація (С. Бобровник), правове регулювання компромісу у кримінальному конфлікті (Х. Алікперов, А. Терских, О. Фільченко та ін.), у цивільному праві (С. Ричардсон, Д. Соколянський тощо), у сфері оподаткування та соціального страхування (К. Огородник, І. Трубін, Д. Степаненко). Однак аналіз компромісу як повноцінного інструменту управління конфліктом, що здійснюється уповноваженими на це особами, до сьогодні не здійснювався.

Мета. На підставі новітніх управлінських концепцій здійснено спробу обґрунтувати інститут юридичного компромісу як методу менеджменту юридичного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. В одному із перших вітчизняних досліджень, яке стосувалося юридичної природи конфлікту, визначалося, що значна частина суспільних відносин, у яких міститься проблема спору, проти-

річчя, конфлікту між суб'єктами права, неодмінно потребує правового втручання чи можливої юридичної регламентації [1, с. 8]. При цьому внутрішню форму правового конфлікту можна визначити як правовий спір, а зовнішню – як певну правову процедуру його вирішення (матеріальну і процесуальну) [2, с. 31]. З огляду на це можна говорити про певний процес управління конфліктом, який складається з етапів, що послідовно реалізуються на підставі правових норм. Останні за своєю сутністю створюють інструментарій юридичного характеру (прийоми, способи, засоби), за допомогою якого уповноважені на те особи (суб'єкти правозастосування) можуть розв'язувати або брати участь у розв'язанні конфлікту.

Таким чином, розв'язання юридичного конфлікту відбувається за допомогою механізму, в якому чітко виокремлюються складові: суб'єкти конфлікту, сторона вирішення конфлікту (найчастіше у юридичному процесі це третя сторона), сукупність матеріальних і процесуальних прийомів, способів і засобів юридичного характеру, що створюють юридичний інструментарій вирішення юридичного конфлікту. Спираючись на сучасне розуміння поняття «менеджмент» [3, с. 9], нами було введено поняття «менеджмент юридичного конфлікту» як особливий вид діяльності спеціально уповноважених органів, спрямований на попередження, контроль та припинення (вирішення) юридичного конфлікту з максимальною користю для його сторін [4, с. 8]. Відповідно, і механізм управління юридичним конфліктом у дослідженні визначається як механізм менеджменту юридичного конфлікту.

Загальновідомо, що приведення в дію будь-якої організаційної системи можливо лише через вплив на неї керуючої особи. Для цього необхідні певні інструменти впливу за допомогою яких активізується ініціатива суб'єктів щодо досягнення поставлених цілей. Якщо розглянути поведінку двох і більше осіб, задіяних у юридичному конфлікті, з точки зору поєднання досягнень теорії права та соціології, то можна побачити, що у її регулюванні поєднуються закономірності функціонування соціосистеми з правовим регулюванням. А саме – обґрунтовування структурних елементів соціосистеми, їх взаємозв'язку, механізмів, процесів функціонування, етапів, змісту, функцій, специфіки доцільно здійснювати з посиланням на теорію державно-правової організації соціальних систем [5].

З точки зору цієї теорії, учасники юридичного конфлікту можуть розглядатися як мікросоціосистема, структурними компонентами якої виступають:

- а) особи, як суб'єкти права, що підкоряються або не підкоряються юридичним нормам (сторони конфлікту);
- б) держава, як провідник права і захисник законних прав та інтересів громадян;
- в) треті особи, якими можуть бути представники медіативної структури, правоохоронних органів, адвокати тощо (уповноважені особи-менеджери);
- г) правове середовище.

Ефективність функціонування подібної мікросоціосистеми значною мірою залежить від правильності застосування методів управління, на що впли-

ває рівень досконалості правового середовища, правової культури суб'єктів, специфіка юридичного факту, що став підґрунтям для конфлікту тощо.

Дієвість методів менеджменту юридичного конфлікту залежить від мотивів (спонукальних причин дій та вчинків) його учасників, що прямо або опосередковано впливають на поведінку, потреби або інтереси людей [3, с. 59]. І залежно від обраних методів передбачається й кінцевий результат вирішення юридичного конфлікту.

Враховуючи мотиваційні аспекти діяльності людини, у тому числі й такої, що призводить до юридичного конфлікту, вважаємо за потрібне звернути увагу на основні положення теорії цілеполягання І.П. Павлова [6], відповідно до якої людська активність завжди спрямована на досягнення певної мети. Мета – далека чи близька – притаманна людині в кожному мить її життєдіяльності, оскільки вона (людина) живе потребами та інтересами, бажаннями, які постійно змінюються. При цьому особа прагне при досягненні мети підтримувати певний баланс між собою та природним середовищем за принципом розумної достатності.

Вищезазначений принцип вимагає від людини виходити із негативних ситуацій з найменшими втратами. Саме тому протягом розвитку людства був сформований природний засіб балансування – компроміс, який дозволяв людині досить швидко досягати певної мети шляхом вибору варіанта поведінки, що містив поступку. Цей природно народжений засіб досягнення цілі за допомогою підтримання балансу дозволяв економити фізичні, психічні зусилля, матеріальні та просторово-часові ресурси тощо.

Означені положення тісно пов'язані з концепцією соціального конфлікту німецького філософа Р. Дарендорфа, який визначав, що суспільству потрібна не революційна боротьба для вирішення соціального конфлікту, оскільки вона призведе до руйнації соціальних зв'язків і відносин, “а досягнення цілей різних соціальних груп шляхом угод, погоджень, толерантності, еволюційних змін” [7, с. 226]. Таке глибоке розуміння вченим основної суті компромісу дозволяє нам бачити в цьому механізмі суто регулятивні ознаки, що враховують психологічні закономірності поведінки людини.

Таким чином, компроміс є дієвим засобом досягнення мети, оскільки враховує об'єктивно існуючі психологічні закономірності поведінки особи, зокрема: а) наявність боротьби мотивів при виборі варіанта правової поведінки; б) необхідність пригнічення інших, менш важливих мотивів на основі погодження на поступку (жертву) для розв'язання чи запобігання конфлікту, зняття психологічної напруги та створення рівноваги у відносинах з іншими людьми; в) необхідність певної свободи дії для самостійного вибору варіанта вчинку; г) необхідність обрання мети тощо. Юридичне закріплення компромісу, надання йому статусу правового, дає можливість суспільству застосувати один із найдієвіших методів вирішення юридичного конфлікту.

В основі правового компромісу лежить психологічне усвідомлення необхідності вибору варіантів вчинку на підставі певної поступки. При цьому акт вибору характеру поведінки – доцільної чи недоцільної – вважається ак-

том прийняття свідомого рішення [8, с. 526]. Це, на наш погляд, є дуже важливим з точки зору психології поведінки людини в юридичному конфлікті, оскільки рішення особа приймає самостійно з метою скорішого припинення тимчасової боротьби мотивів. Компромісне рішення завжди вимагає поступатися певними цінностями, пригнічувати інші мотиви в ім'я досягнення головної мети та стану психологічної рівноваги при розв'язуванні конфлікту. Ми акцентуємо увагу на значенні поступки як певної втрати в ім'я отримання більш вагомої частини свого інтересу.

Аналіз літературних джерел дозволяє нам визначити структурні елементи правового компромісу, суть яких складають умови, дії, стани тощо:

- наявність конфліктної ситуації у правовій сфері, що вимагає розв'язання;
- наявність мети;
- наявність ініціатора компромісної угоди (сторони-менеджера);
- визначення критерію того моменту, коли подальша непоступливість, відмова від взаємного обговорення варіантів виходу із ситуації веде до значних особистих матеріальних і моральних втрат;
- психологічна та інтелектуальна готовність до співробітництва на умовах правового компромісу;
- добровільність прийняття компромісного рішення;
- підготовка до компромісного рішення та визначення суті компромісної угоди з обговоренням змісту поступок відповідно до діючого законодавства;
- самостійність обрання варіанта прийняття рішення сторонами;
- укладання компромісної угоди;
- створення умов щодо неможливості ухилення від виконання компромісної угоди;
- отримання позитивних наслідків як кінцевого результату правового компромісу у вигляді бажаного інтересу, позитивного морально-психологічного стану.

Визначені нами елементи правового компромісу взаємопов'язані, мають свою логіку взаємодії та, по суті, складають специфічний дієвий регулятивний, народжений у практиці людської життєдіяльності, механізм. Цей механізм має структуру лінійного типу, що відповідає логіці: від цілеполягання до найскорішого досягнення мети з найменшими втратами – психологічними, матеріальними, часовими тощо. Саме це й обумовлює, на наш погляд, його ефективність.

На сьогодні у юридичній науці та практиці інститут правового компромісу знайшов широке розповсюдження. Зокрема це кримінально-правова, адміністративна, цивільна, господарська та податкова сфери, де активно застосовуються медіація, примирення, угода. У даному випадку можна говорити про так звані компромісні норми, які закріплюють основні моделі поведінки суб'єктів, за наслідуванням якої можна вирішити конфліктну ситуацію за

допомогою поступок з обох сторін.

За класичним визначенням [9, с. 45-48; 10, с. 212], юридична норма має тричленну структуру, яка включає гіпотезу, диспозицію та санкцію.

Сама структура гіпотези складна і передбачає психологічне спрямування суб'єктів права на дотримання певної моделі правової поведінки, але найчастіше забезпечується це досить авторитарними засобами з боку держави. Імператив, як відомо, не враховує закономірності психологічної поведінки людини як суб'єкта права стосовно організації його праводоцільної поведінки. Це, у свою чергу, досить часто спонукає особу відходити від пропонованих державою моделей правової поведінки, наслідком чого є дестабілізація суспільних відносин.

У той же час правова практика показує дієвість гіпотези, яка містить елементи обставин, що пов'язані з погодженням сторін, тобто компромісу (найчастіше у цивільно-правових нормах). На наш погляд, компромісна гіпотеза більш активно сприяє виникненню у суб'єкта права позитивних почуттів, стимулюючи його на належне розуміння сутності цієї норми права та її дотримання. Але в теорії держави і права такі моделі гіпотези ще залишаються недостатньо дослідженими. Потребує визначення їх моделі у теорії юридичної техніки, яка сприятиме створенню повноцінних умов компромісних відносин.

Диспозиція юридичних норм визначає певні умови поведінки суб'єкта права. Як правило, цей елемент норми права не акцентує увагу на факторах домовленостей, варіативності, поступках – як певних стимулах правової поведінки. Між тим ці фактори пов'язані з психологією сприйняття суб'єктом права умов даного виду та усвідомленням з його боку сутності умов, що пропонуються. Законодавець, як правило, користується авторитарним методом, чітко окреслюючи умови дії суб'єкта, які обмежують останнього у праві вибору варіанта вчинку, чим фактично зменшують і його певну свободу. Наслідком цього є виникнення у суб'єкта права внутрішнього психологічного протесту, емоційно-вольового напруження, дискомфорту, позамовного психологічного протистояння вимогам права, що часто провокує особу на конфлікт шляхом ігнорування правової поведінки. В той же час диспозиція, яка обумовлена диспозитивним методом, сприймається особою з більшою довірою, знижуючи психологічне протистояння суб'єкта права. На жаль, законодавець, приділяючи недостатню увагу диспозитивному методу регулювання суспільних відносин, нехтує його широкими можливостями, а тому використовує його фактично суто декларативно. Тому елементи варіативності, домовленості, погодженості як психологічні стимули поведінки особи використовуються громадянами з метою попередження чи розв'язування конфліктів, як правило, лише на побутовому рівні, у практиці соціальної життєдіяльності та взаємодії.

У санкціях юридичних норм матеріального права елементи компромісу у вигляді поступок, угод практично ще зовсім не визначені. Але опосередковано ці елементи іноді проявляються в комплексній реалізації з процесуаль-

ними нормами. Наприклад, п. 1 ст. 66 КК України та КПК України регламентують з'явлення із зізнанням [11] як обставину, що пом'якшує покарання. При цьому спрацьовує кримінально-правовий механізм, за яким суддя призначає покарання підсудному за альтернативною санкцією статті Особливої частини КК, або встановлює покарання менше нижчої межі (ст. 69 КК України). В даному випадку воля законодавця узгоджується з волею судді, що вносить вирок на підставі аналізу юридичних фактів, одним із яких є явка з повинною – добровільна поведінка підсудного як поступка. Ця добровільна поведінка є значущою для повноти, об'єктивності та ефективності проведення досудового слідства і реалізації правосуддя. Така поведінка суттєво сприяє розв'язанню правових конфліктів між учасниками досудового і судового слідства. Внаслідок суддя від імені держави погоджується на зменшення розміру покарання. Ці визначені в законі умови стимулюють суб'єкта права на праводоцільну поведінку.

За своєю сутністю компромісні норми виконують дві функції: а) забезпечують правокомпромісну поведінку суб'єктів права в різних ситуаціях; б) здійснюють алгоритмічне моделювання узгодженої поведінки суб'єктів права з метою перетворення моделі у правову реальність.

Моделювання поведінки суб'єктів компромісними нормами можливе у трьох основних ситуаціях:

- конфліктна ситуація, виникнення якої є результатом неналежного використання суб'єктивного права або виконання юридичного обов'язку; наслідком конфліктної ситуації є порушення суспільних відносин, що викликає високий рівень психологічної напруги і гальмування реалізації права;

- передконфліктна ситуація характеризується обставинами, що створюють загрозу стану суспільних відносин у конкретній сфері; суб'єкти права прогнозують можливість колізій суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у багатоманітності їх інтерпретацій; ситуації цього типу характеризуються станом психологічного дискомфорту;

- ситуація соціальної стабільності, що характеризується упорядкованим станом суспільних відносин, які є наслідком законослухняної поведінки суб'єктів права та високим рівнем їх правосвідомості; суб'єкти права належним чином виконують свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки; але вони мають необхідність задовольняти нові та нові потреби й інтереси, що виникають у процесі їх життєдіяльності. Це активізує суб'єкта права на вибір певного варіанта правового вчинку, які йому пропонує компромісна норма права; соціальна ситуація стабільності характеризується позитивним психологічним станом суб'єктів права та високим рівнем їх правосвідомості і правової культури.

Таким чином, інститут правового компромісу відповідає всім ознакам стимулюючого алгоритмічного правового засобу впливу на поведінку суб'єкта права і повинен активно використовуватися у менеджменті юридичного конфлікту. Дієвість його застосування підкреслюється тим, що він:

- містить у собі подвійність юридичної інформації (можливість вибору

варіантів праводоцільної поведінки та заборону; стимул та обмеження; поступку та більшу частину інтересу); це, як вже було доведено, сприяє формуванню позитивних мотивів правової поведінки, прискоренню боротьби мотивів, зняттю психологічної та моральної напруги, формуванню законослухняної поведінки громадян, підвищенню мобільності механізму правового регулювання юридичного конфлікту;

- забезпечує реальність дотримання прав і обов'язків громадян на основі встановлення їх балансу;

- сприяє віддаленню особи від правопорушення на основі орієнтації на варіанти правової поведінки, що є підставою гармонізації суспільних відносин;

- створює реальні умови задоволення особистих інтересів суб'єкта права на юридичній основі;

- гарантує особі реальну свободу на основі юридичного закріплення права свободи вибору варіантів правової поведінки;

- надає суб'єкту права свободу орієнтації у правовому полі з метою задоволення своїх законних інтересів та змоги прогнозування результатів відхилення від правової поведінки;

- забезпечує диференційований підхід до реальних можливостей кожної особи як суб'єкта права з урахуванням індивідуальних, вікових характеристик, певних ознак життєвої ситуації.

Висновки. Реалізація менеджменту юридичного конфлікту в теорії і практиці юриспруденції залишається недостатньо вивченою, особливо при застосуванні інституту компромісу як стимулюючо-обмежуючого засобу впливу на конфліктні суспільні відносини. Можливість використання правового компромісу у праві, у тому числі при управлінні юридичним конфліктом, найчастіше виступає спонтанним, безсистемним, без урахування його специфіки. Це пояснюється тим, що підвищенню рівня мобільності правового регулювання юридичного конфлікту на підставі правового компромісу заважає широке використання законодавцем авторитарного методу. Саме тому виникає необхідність щодо подальшого розвитку інституту правового компромісу із створенням дієвих моделей компромісних норм, які б поєднували елементи авторитарного і диспозитивного методів і сприяли гармонізації суспільних відносин.

Бібліографічні посилання

1. *Кривцова В.М.* Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / В.М. Кривцова. – Х., 2005.

2. *Астахов П.А.* Юридические конфликты: современные формы и способы разрешения / П.А. Астахов // Вестник Российского гос. гуманитарного ун-та. – 2008. – № 5. – С. 29-38.

3. Менеджмент : посібник / В.В. Стадник, М.А. Йохна. – К., 2003.

4. *Новікова М.М.* Юрист як основний суб'єкт менеджменту юридичного конфлікту/ М.М. Новікова // Держава та правотворчість в сучасній Україні: теорія, практика, перспективи : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 24 лист. 2012 р.) – Дніпропетровськ, 2012. – С. 8-13.

5. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем /

под. общ. ред. Е.Б. Кубко. – К., 1997.

6. Павлов И.П. Избранные произведения / И. П. Павлов. – М., 1949.

7. Андрущенко В.П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / Андрущенко В.П., Михальченко М.І. – К., 1996.

8. Роменець В.А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття : навч. посібник. – К., 1995.

9. Котюк В.О. Теорія права. Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. – К., 1996.

10. Лазарев В.В. Теория государства и права : учебник для вузов / Лазарев В.В., Липень С.В. – М., 1998.

11. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Новикова М. Н. Институт правового компромисса в механизме менеджмента юридического конфликта. Раскрыта роль института правового компромисса в качестве метода механизма менеджмента юридического конфликта. Подчеркнута роль правокомпромиссных норм в гармонизации общественных отношений.

Ключевые слова: *правовой компромисс, юридический конфликт, менеджмент юридического конфликта, механизм менеджмента юридического конфликта.*

Novikova M.M. Institute of legal compromise in mechanism for management of the legal conflict. The article contains a general theoretical analysis of ways to improve the mechanism for management of the legal conflict on the basis of a legal compromise. Legal conflict with all its components is regarded as a microsystem, structural components which are the sides of the conflict, the state, third parties and the legal environment. An accent is done on the fact that the efficiency of this system depends on the correct application of management techniques, among which special place is occupied by legal compromise.

Compromise the effectiveness of the legal mechanism as a method in the management of a legal conflict is based on the motivational aspects of human activities related to the achievement of certain goals. In this case, a person wants to achieve the goal of maintaining a balance between the natural environment and on the principle of reasonable sufficiency. This is possible when used in the management of conflict of legal compromise.

It is proved the importance of the ratio of the imperative and dispositive methods at the level of methods of legal regulation (incentives and disincentives), which form the basis of legal compromise. Last is a key way to secure the algorithm behavior of entities in the course of a legal conflict. It is proved that the legal compromise is a legal method of satisfying the interests of legal subjects during resolve the conflict, pre-conflict situations, and the harmonization of social relations in a situation of social stability.

Keywords: *legal compromise, legal conflict, the management of a legal conflict, management mechanism of the legal conflict.*

Надійшла до редакції 28.06.2014